

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

БАБІЙ Ірина Михайлівна

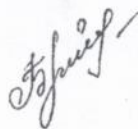
**СЕМАНТИКА, СТРУКТУРА ТА СТИЛІСТИЧНІ
ФУНКЦІЇ НАЗВ КОЛЬОРІВ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

(на матеріалі малої прози В. Стефаніка,
М. Коцюбинського, М. Хвильового)

Спеціальність: 10.02.01 — українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ-1997

8 н. 161. 2

00376027 (P)

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у відділі стилістики та культури мови
Інституту української мови НАН України.

Науковий керівник — доктор філологічних наук
Н.М.СОЛОГУБ

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук,
професор Т.К.ЧЕРТОРИЗЬКА
кандидат філологічних наук
І.С.ГНАТЮК

Провідна організація — Дрогобицький педагогічний
інститут ім. І.Франка

Захист відбудеться "11" березня 1997 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради (шифр Д.01.94.01.) для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті української мови НАН України (252001, Київ-І, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України та Інституту української мови НАН України.

Автореферат розіслано "7" лютого 1997 року.

Учений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

Л.М.БЕРЕГОВЕЦЬКО

У мові художньої літератури активно вживаюю є лексика на позначення кольору, яка характеризується багатством семантичної наповненості та виконуваних функцій у контексті твору, що зумовлюються великими естетичними можливостями цих лексем, їх здатністю створювати різноманітні образи в контексті художнього твору, що дозволяє розширити традиційну символічність слів, усталені переносні значення.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасному українському мовознавстві немає наукових праць, які б містили різнобічний аналіз групи лексем на позначення кольору, зокрема, не здійснено докладний функціонально-стилістичний аналіз назв кольорів у художній мові. Основним у роботі є розгляд семантичної структури колірних лексем та їх стилістичної активності у художньому творі.

Предметом роботи є назви кольорів, їх функції в системі ідейно-художніх і виражальних засобів української художньої літератури.

За матеріал дослідження правлять тексти малої прози В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Хвильового, в якій назви кольорів характеризуються активністю вживання і стилістичною вагомістю. Створено картотеку авторських уживань назв кольорів і укладено словник індивідуальних кольоропозначень.

Мета роботи полягає у дослідженні семантичних, граматичних і структурних особливостей колірної лексики у сучасній українській мові, у виявленні та з'ясуванні стилістичних властивостей назв кольорів у мові художньої прози, в аналізі функціонування та принципів уживання загальномовних та індивідуально-авторських кольоропозначень.

Для реалізації зазначеної мети передбачається розв'язання таких завдань:

- здійснити класифікацію колірної лексики сучасної української мови з погляду семантики;
- проаналізувати категоріальне вираження назв кольорів у художній

мові;

— охарактеризувати формально-граматичну структуру назв кольорів у мові художньої прози;

— виявити тропеїстичні особливості колірних лексем;

— охарактеризувати функціонування назв кольорів в індивідуальному стилі В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового;

— укласти словник індивідуальних уживань назв кольорів у малій прозі В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового.

Теоретичну основу дисертації становили мовознавчі студії українських та зарубіжних вчених, присвячених аналізу лексики на позначення кольору в різних аспектах, на матеріалі різних мов, в яких, зокрема, висвітлюється семантична структура назв кольорів сучасної української мови (А. Критенко, А. Кириченко, О. Дзівак), семантичні поля назв кольорів (В. Московіч, Н. Пелевіна, Р. Hill), історія кольоропозначень (Н. Бахіліна, М. Малютіна, М. Суровцева, Л. Грановська, G. Hegne), використання назв кольорів у художніх творах окремих письменників (Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Л. Зубова, Л. Качаєва та ін.). Опрацьовано також роботи О. Потебні, І. Франка, Б. Ларіна, Л. Донецьких і інших дослідників мови про функціонування слова в художньому мовленні, естетичне значення слова, його вживання.

У дисертаційному дослідженні застосовано такі методи: метод естетичного спостереження над словом у художньому тексті; метод компонентного аналізу, що застосований для визначення формально-граматичної структури кольороназв. При з'ясуванні семантики назв кольорів у художній мові, їх стилістичних функцій залучались описовий, контекстний методи дослідження. В аналізі кольоровживань як ознаки ідіостилію письменників застосовано кількісний підхід. Словник індивідуальних кольоропозначень укладено на основі функціонально-стилістичного методу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що

— вперше в україністиці всебічно описуються й аналізуються назви кольорів сучасної української мови;

— виявляється їх естетична цінність, досліджуються особливості функціонування назв кольорів у творах В.Стефаніка, М.Коцюбинського, М.Хвильового;

— для аналізу використовуються тексти творів, штучно вилучені у свій час із літературного процесу, зокрема, М.Хвильового;

— на матеріалі дисертації укладено “Словник індивідуальних уживань назв кольорів у малій прозі В.Стефаніка, М.Коцюбинського, М.Хвильового”.

Теоретичне значення роботи. Результати дослідження сприятимуть комплексному вивченню лексико-семантичної системи української мови, зокрема, такого її важливого компонента як назви кольорів. Здійснений у роботі опис широких семантико-стилістичних можливостей цих назв, аналіз їх як активного виражального засобу в мові художньої літератури поглибить теорію художнього мовлення.

Практична цінність дисертації визначається тим, що зібраний матеріал дасть характеристику колірної лексики сучасної української мови, яка може бути одним із джерел укладання словника назв кольорів української мови. Аналіз кольору як ознаки індивідуального стилю В.Стефаніка, М.Коцюбинського, М.Хвильового доповнить характеристику їх письменницьких ідіостилів.

Матеріали і результати дослідження можуть бути використані при читанні вузівських курсів “Лексикологія сучасної української мови”, “Стилістика української мови”, “Лінгвістичний аналіз художнього тексту”, у спецкурсах із стилістики художнього мовлення та лінгвістики тексту, а також курсу історії української літератури.

На захист вносяться такі положення:

1. Лексико-семантична група назв кольорів є вагомим компонентом сучасної української мови.

2. Відбувається збагачення групи слів із колірною семантикою в результаті урізноманітнення граматичних форм передачі колірної ознаки.

3. Назви кольорів виступають активним ідейно-виражальним та експресивним засобом у мові художньої прози.

4. Назви кольорів — важливий засіб реалізації ідейно-естетичної концепції письменника.

5. Кольорообрази пов'язані з конкретизацією колірної характеристики об'єктів, із вираженням психологічної насиченості кольору.

Апробація. Основні положення дисертації та результати дослідження було викладено на Наукових читаннях, присвячених пам'яті професора І.Ковалика "Актуальні проблеми словотвору української мови" (Тернопіль, 1993); Науково-практичній конференції "Мовна освіта в контексті завдань середньої і вищої школи" (Тернопіль, 1995); Третій Всеукраїнській науковій конференції "Нові підходи до філології у вищій школі" (Мелітополь, 1996), на засіданні відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (грудень, 1996). Матеріали з досліджуваної проблеми друкувались у збірнику "Культура слова", використовувались автором у процесі викладання на філологічному факультеті Тернопільського педагогічного інституту.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, бібліографії та додатка "Словника індивідуальних уживань назв кольорів у малій прозі В.Стефаника, М.Коцюбинського. М.Хвильового".

Зміст роботи.

У вступі об'єднано актуальність і новизну дисертаційної роботи, визначено предмет, мету і завдання, теоретичну і практичну цінність,

методи дослідження. Зроблено огляд наукових праць, що стосуються питань кольористики, у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, сформульовано положення, що виносяться на захист.

Перший розділ "Семантика і формально-граматична структура назв кольорів у сучасній українській мові" присвячений з'ясуванню семантики, морфологічного вираження і структури назв кольорів у сучасній українській мові.

Встановлено, що в українській мові кольороназви утворюють якісно і кількісно розвинену лексико-семантичну групу, до якої входять назви основних кольорів і їх відтінків, що вказують на різні ступені вияву колірної ознаки, на інтенсивність колірному тону, змішування кольорів і ін. Ядро цієї системи лексем становлять сім семантично незалежних основних назв, які позначають колір без відтінків (*червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, білий, чорний*). Периферію складають майже всі існуючі в мові колірні лексеми, які є семантично вмотивовані й об'єднуються навколо основних назв, виникаючи шляхом творення від їх основ (*синюватий, біластий, блідо-рожевий та ін.*) і творення з інших лексичних категорій, від назв реалій об'єктивної дійсності (*калиновий, молочний, кремовий*) та ін. Ці мовні одиниці розширюють категорію назв кольорів української мови.

У роботі здійснено семантичну класифікацію назв кольорів у сучасній українській мові і виділено два типи кольороназв:

I. Назви, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності. Ця численна група охоплює невмотивовані (*білий, жовтий, чорний та ін.*) і вмотивовані з погляду носіїв сучасної української мови кольоропозначення (*малиновий, землястий та ін.*); назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки (*червонуватий, зеленастий, жовтавий та ін.*), складні кольороназви (*синьо-жовтий, темно-червоний і ін.*). У цей ряд входять лексеми різного граматичного

оформлення (*синій, сить, синьо*).

II. Назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору. Такі назви займають окреме місце в семантичній класифікації слів із колірним значенням, оскільки вони чітко не позначають конкретний колір, але, як і назви першого типу, вказують на забарвлення реалій, тому їх також віднесено до кольороназв і об'єднано в такі групи:

а) назви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості (*ясний, світлий, темний, блідий*);

б) назви, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі (*рябий, зозулястий, картатий, смугастий, квітчастий і ін.*);

в) назви для неозначеного кольору, які вказують на загальне забарвлення, не визначаючи його конкретного характеру (*кольоровий, барвистий, строкатий, різнобарвний, двобарвний і ін.*);

г) назви, що виражають відтінки забарвлення реалій (*соковитий, свіжий, злинялий, яскравий, чистий, брудний і ін.*);

д) назви, які вказують на характер забарвлення реалій, зумовлений дією сонця, вітру та ін. (*загорілий, засмаглий, смуглявий і ін.*);

е) назви, що вказують на суб'єктивну оцінку певного колірною тону (*ніжний, легкий, крикливий, похмурий і ін.*).

До лексико-семантичної групи ^{назв} кольорів віднесено теж загальні назви цієї категорії слів, які позначають сукупну колірну ознаку (*колір, фарба, барва, краска*).

У роботі помічено залучення у мові художньої прози, крім загальнономовних кольороназв, нетрадиційних назв барв, які у звичайному вживанні не містять колірної інформації, а в образному мовленні письменників можуть вказувати на забарвлення реалій. Такі назви, крім

номінативної, виконують естетичну функцію (“оксамитно-мигдальний колір лісу” (Хвил.), “весняний колір неба” (Коц.) чи емоційно-оцінну роль (“Очі ваші, матусько, *подібні до весняного неба*”, “колір личка *нагадує торішню мамалигу*” (Коц.)). Відзначено індивідуально-авторське вживання складних назв кольорів, створених за існуючими в мові моделями (“стежка *срібно-лускової ріки*”, “оксамитно-темні ягоди”, “*туманово-бузкова маса*” (Хвил.), які з’являються у художньому тексті внаслідок вузько індивідуальних вражень письменника і виконують призначену ним естетичну роль тільки в певному контексті твору.

У роботі проаналізовано категоріальне вираження назв кольорів у сучасній українській мові. Відзначено, що колірна ознака в мові оформлюється за допомогою різних граматичних категорій (*синій, синь, синьо, синіти, синіючи, посинілий, посинівши*). Наголошено, що у формально-граматичному плані ядро категорії назв кольорів сучасної української мови становлять прикметники зі значенням кольору, оскільки прикметник є особливою формою мовних знаків, за допомогою яких закріплюється статична ознака предметів, зокрема, колір.

Простежено функціонування іменників, дієслів і його форм, прислівників з колірною семантикою у прозовій мові і відзначено їх належність до лексико-семантичної групи назв кольорів, хоча, на відміну від прикметника, колірна номінація в усіх інших частинах мови нашаровується на визначення предмета, дії, процесу або стану, ознаки стану або дії і не є їх основною функцією.

У результаті дослідження формально-граматичної структури назв кольорів з’ясовано, що лексико-семантична група назв кольорів сучасної української мови характеризується різноманітною структурою. Насамперед це велика група простих номінацій, які умовно можна поділити на первинні, семантично нейтральні (*синій, зелений* і ін.) та вторинні, з ускладненою, спеціалізованою семантикою. Такі слова вказують на міру вияву колірної

ознаки, з одного боку, неповну, ослаблену (*червонуватий, жовтавий, злегка синій* і ін.), з другого, — збільшену, насичену (*синіший, найбіліший, пречорний, білий-білий* і ін.). Творенню цих кольоропозначень служать словотворчі та аналітичні засоби, серед яких найпоширенішим є суфікс, що не змінює основного лексичного значення слова, а тільки модифікує його.

Колір часто виражається складними словами, які здатні позначати широку гаму кольорів і їх відтінків. Серед численної категорії кольороназв-комполітів виділено кілька основних структурно-семантичних груп, виходячи з аналізу семантики і компонентного складу кольороназв, уживаних у прозовій мові.

1. Складні назви, що передають відтінки кольору, вказують на ступінь його насиченості. Складовими цих комполітів виступають компоненти *світло-, темно-, блідо-, блякло-*(рідше), *тьмяно-, ясно-* (“*темно-голубе небо*” (Хвил.), “*килим ясно-зеленого вівса*” (Коц.)). Найбільш регулярними у прозовій мові є ряди слів, у яких зіставляються *світло-темні* відтінки одного кольору. Назви з компонентом *блідо-, блякло-* позначають мало насичені кольори, названі другим компонентом назви (“*блідо-голубе небо*” (Хвил.)).

2. Складні назви, що виражають ступінь інтенсивності, яскравості кольору, для передачі якого у сучасній українській мові використовуються компоненти *густо-, яскраво-, яро-, інтенсивно-, сліпучо-* (“*сліпучо-біла блискавка*”, “*яро-зелена молода березина*”, “*густо-сині топольки вероніки*” (Коц.)). Крім названих, у художній мові ступінь яскравості кольору може виражати ще компонент *брудно-*, що вжитий з антонімічним значенням до компонента *ясно-* (“*То ті марні цвіти, що ніколи сонця задосить не мають і все з одного боку брудно-зелені, а з другого ясно-жовті*”, “*жовто-брудні цвіти*” (Стеф.)).

3. Складні слова, що передають колір із додатковим відтінком. Значення таких кольороназв уточнюється основою відносного прикметника (*лимонно-жовтий, сніжно-білий, смоляно-чорний та ін.*).

4. Складні слова, що містять поєднання основ двох і більше назв кольорів і виражають проміжні кольори (*чорно-синій, синювато-фіолетовий і ін.*), характерною особливістю яких у значеннєвому плані є семантична подвійність: залежно від сполучення з означуваними іменниками, вони можуть позначати два різні кольори (*чорно-біле кіно*) або називати колір з відтінком (*фіолетово-рожеві ліхтари*). Такі назви позначають переходи, змішування кольорів ("над ними здіймались топольки вероніки, то *сіро-блакитні*, то *густо-сині*", "*сіро-зелене поле*" (Коц.)), пов'язаних зі змінами освітлення, пори року.

5. Складні слова — емоційно-підсилюючі позначення, що супроводжуються кольоровою деталізацією, один компонент яких містить суб'єктивну оцінку (*ніжно-рожевий, зловісно-чорний*). Неясний, невизначений колір позначають компоненти *смутно-, похмуро-* (*похмуро-чорний*), присмний, м'який — компоненти *ніжно-, тепло-, легко-* ("*ніжно-блакитне небо морозного дня*" (Хвил.)).

6. Складні слова типу *синьоокий, чорнобровий і ін.*, які передають сталу, повторювану в часі ознаку істоти чи предмета. У прозовій мові такі композити характеризують: а) обличчя, очі, волосся та ін. дійових осіб ("*чорноброві невістки*" (Стеф.), "*сіроока ненька*" (Коц.)); б) тварин ("*білогриві звіри*" (Коц.)); в) рідше предмети ("*сіролисті айви*" (Коц.), "*білосніжне мереживо*" (Хвил.)); г) абстрактні, неопредметнені поняття ("*сіроока жура*" (Хвил.), "*синьооке "ай!"*" (Коц.)), в яких колірна характеристика переосмислена.

У результаті аналізу кольоропозначень у прозовій мові помічено такі синтаксичні засоби передачі колірної ознаки:

— словосполучення різних моделей (*червоного кольору, кольору крові,*

кольору *морської хвилі*, *“чорне тло темряви”*, *“землистого кольору обличчя”* (Коц.);

— порівняльні конструкції (*“піна розжева, наче троянда”* (Коц.), *“очі чорні, як вуглі”* (Стеф.);

— звороти з підсилювальною часткою аж (*“сивий, аж білий, дід”*, *“бліде, аж жовте, обличчя”* (Коц.)). Інколи якість основного кольору уточнюється через зіставлення його з описовим зворотом (*“Голубе небо аж сліпить їй очі своєю блакиттю”* (Хвил.);

— описові конструкції (*“схід спалахне пожегаром світанку”*, *“тихі клени загрузли в ніжному янтарі свого листя”* (Хвил.)).

Підсумовується, що лексико-семантична група назв кольорів у сучасній українській мові характеризується семантичним багатством й активністю вживання, зокрема, у прозовій мові, де семантика кольору виражається різними мовними засобами.

У другому розділі *“Стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові”* подається функціонально-стилістичний аналіз колірних лексем у мові художньої прози, з'ясовуються стилістичні функції назв кольорів, їх тропеїстичні особливості.

У результаті дослідження кольороназв у такому плані виявлено великі естетичні можливості лексики на позначення кольору, яка часто і легко здатна набувати у прозовій мові переносних значень.

У роботі детально проаналізовано метафоричне вживання назв кольорів у прозовій мові, визначено їх стилістичні функції. Помічено вживання стилістично насичених специфічно-індивідуальних метафор з колірним компонентом, які будуються на зорових відчуттях та асоціаціях.

У результаті функціонально-стилістичного аналізу метафор-кольоропозначень виявлено багатоплановість значеннєвого змісту колірної лексики, її здатність виконувати активну зображальну й оцінну стилістичну роль, передавати авторське осмислення дійсності, збагачувати інформаційні

можливості і засоби мови.

Відзначено, що в мові прозових творів колірні образи часто характеризуються усталеністю значень, додаткових емоційно-змістових прирошень. Поєднуючись з абстрактними іменниками або з поняттями, які не асоціюються з *синім* кольором, прикметник *синій* набуває традиційного в художньому мовленні значення позитивної емоційної оцінки “легкий, приємний, лагідний” (“веселі громади в білих і *синіх* серпанках” (Коц.)); у прозовій мові це значення часто підсилюють компоненти *ніжно-*, *тепло-* у складних кольороназвах (“*ніжно-сині* простори весняного тривожного неба” (Хвил.)). Уживання лексеми *синій* надає зображуваному поетичності, що сприяє емоційному сприйманню колірних метафоричних образів (“літня, *синьоблуза* ніч”, “*синє* марево задумливої даліни” (Хвил.)).

Помічено, що назви кольорів у прозовій мові можуть набувати додаткових естетичних прирошень, нових смислових відтінків. Лексема *синій* в описі зовнішності персонажа передає загальну негативну оцінку героя (“Вона бачила його побаранілі очі, недобрі *сині* уста, коротку ногу” (Коц.)), прикметник *синій* виступає з антонімічним значенням до усталеного метафоричного образу “*рожеві* губи”; або, поєднуючись з абстрактними поняттями, лексема *синій* набуває конотативної колірної семантики — семи “страшний, жахливий” (“*синява* смерті” (Коц.)).

Встановлено, що метафоризуюча роль колірної лексики розвивається під впливом незвичайної сполучуваності, напр., у сполуках “*сині* тривожні ночі”, “*синя* тривожна радість” (Хвил.) *синій* стає в один синонімічний ряд з прикметником *тривожний*. Або: “за вікнами буденний світ стає одразу таким *прозора-синім*, глибоким і нереальним, наче приснився” (Коц.) прикметник *синій* у значенні “незвичайний, нереальний”. Відзначено, що кольоровживання такого типу позначені індивідуально-авторським світосприйманням.

Подібні семантико-стилістичні навантаження у прозовій мові мають лексеми *голубий і блакитний*, які вживаються без стилістичного розрізнення семантики. Традиційно вони наповнені позитивною емоційно-оцінною семантикою без вказівки на реальний колір у метафоричному вживанні (“*голуба* невідома даль”, “морський вітер, що *голубий*, мов запах” (Хвил.)), хоча поширеним явищем є наявність у семантиці цих прикметників позитивного оцінного моменту поряд із вказівкою на конкретний колір. Така двоплановість семантичного змісту проступає у складних кольороназвах, в яких один із компонентів вказує на реальний колір, а другий містить суб’єктивну позитивну оцінку (“*ніжно-голубе*”, “*тепло-блакитне* небо” (Хвил.)). Помічено поширений зв’язок назв *синьої* гама з лексемою *душа* з метою передачі психологічного стану персонажів, настрою, напр.: “Наближалась весна. *Голубіли* душі, а вдалині імпровізувало на рожевих плямах” (Хвил.), “на душі в мене було *блакитно*” (Коц.), де кольороназви набувають контекстуального синонімічного значення “веселий” завдяки незвичному контекстному оточенню.

У результаті дослідження назв на позначення *червоного* кольору, які становлять великий синонімічний ряд (*червоний, рум’яний, малиновий, вишневий, кривавий, вогневий, багряний, червіньковий, кольору зорі і ін.*), виявлено затрачання смислового зв’язку кольірних лексем з їх традиційною семантикою. На відміну від традиційних значень *червоного* кольору “веселий, життєрадісний”, лексема *червоний*, залишаючись у межах основного значення, в художньому мовленні асоціюється із стражданням, смертю і служить засобом відтворення жахливих, кривавих подій у творі. Яскраво простежується така властивість лексеми *червоний* (як і синонімів — *кривавий, жервавий, окервавлений і ін.*) у новелах В. Стефаніка. Зокрема, у творі “Виводили з села” ці прикметники передають передчуття героїв трагедії, смерті юнака-жовніра (“Над заходом

червона хмара закаменіла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма, і подобала та хмара на *закервавлену* голову якогось святого”, “Всі на него дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у *кервавім* світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на царську дорогу”). Індивідуальне значення лексеми *кривавий* — “трагічний, жахливий” (“*кривава* помста” (Хвил.), “*керваві* сльози” (Стеф.)).

На основі усталеного асоціативного зв'язку з кров'ю лексема *червоний* набуває значення “тривожний, страшний, напружений” (“*Червоний* туман уставав на заході, і немов *криваві* примари насувались на місто” (Коц.)).

Відзначено, що назви кольорів у прозовій мові сприяють яскравому художньому зображенню і, поєднуючись із реаліями, яким не властивий *червоний* колір, здатні підсилювати описувані події, створюючи відповідний настрій (“З сіней бухав плач жінок, як *червона* луна” (Стеф.), “Вечорами він (місяць — І.Б.) висів низько на небі, лихий, *червоний*, неначе упир, що насмоктався крові, і навіть тіні бігли перед його недобрим обличчям, припавши до землі з жаху” (Коц.)). Помічено, що у прозовій мові *червоний* допускає широку лексичну сполученість і є, з одного боку, кольором щастя, життєрадісності, а з другого, — кольором крові, страждань, смерті.

Колірні образи, пов'язані зі сприйманням *зеленого* кольору, здебільшого побудовані на основі зорового сприйняття дійсності. У народній символіці кольорів *зелений* є кольором надії, кольором молоді трави, весняного оновлення, тому і в художньому мовленні він є кольором всього молодого, повного надій, щасливого і прекрасного. Метафоричне переосмислення *зеленого* кольору простежено в новелах М.Хвильового, який урізноманітнює значення лексеми *зелений*, сполучаючи її з незвичними для неї реаліями. Оригінальним є розрізнення автором сну щодо кольору (“*голубий сон*”, “*золотий сон*”, “*зелений сон*”). Традиційна метафора “*голубий сон*” передає загальний зміст “красивий, казковий сон”, у новелах М.Хвильового лексема *голубий* вступає в антонімічні відношення з лексемою *зелений*. У

контексті “Мені сняться *зелені* сні — навкруги простори, а на мене лізуть гадюки. Я їх б’ю, а вони на лице лізуть *зелений* набуває контекстуальної семи “страшний, важкий, жадливий”. Аналогічно: “він загинув химерно однієї *зеленої* ночі, а це було взимку”, де прикметник *зелений* виступає у значенні “страшна, незвичайна, трагічна”. Метафори “*зелений сон*”, “*зелена ніч*” є індивідуально-авторськими.

Відзначено, що в художньому мовленні традиційно-символічне звучання має лексема *жовтий*, однак виявлено, що у прозовій мові ця кольороназва не лише позначає колір сонця, золота, осені (“*жовте* листя”, “*жовта* осінь”), а здатна набувати інших смислових прирощень, зокрема, семи “хворобливий, змарнілий, пов’язаний зі смертю” в характеристиках портретів персонажів (“*жовте*, висохле тіло”, “товариш, сухий, схорований, *жовтий*” (Коц.)); може викликати негативні враження, маюючи вмираючу осінню природу (“Доц прибив *жовті* листя, і вони лежали холодні, мертві”, “на деревах *жовті* сльози, а біля дерев танок умирання — листя” (Хвил.)). У творах М.Коцюбинського лексема *жовтий*, виступаючи портретною деталлю, стає засобом негативної оцінки персонажа, викликає неприємне враження про героя (“Лазар скосив *жовті* білки і, скривлений, дивився услід йому з лихою цікавістю”, “попереду стирчала чужа спина і *жовта* воскова шия” (Коц.)).

Простежено процес збагачення, оновлення лексико-семантичної структури загальномовних або традиційних метафор на прикладі лексеми *золотий*, яка у прозовій мові рідко лише вказує на конкретний колір реалій, частіше її семантика наповнена психологічним смислом: на означення загального позитивного емоційно-оцінного змісту (“*золото* осик”, “*золотий* степ” (Хвил.)). Оскільки переносні значення прикметника *золотий* пов’язані насамперед із сонячним світлом, що повністю походить із середньовічного символізму, тому й у прозовій мові *золотий* колір асоціюється зі світлом, радістю (“*золоті* ранки”, “*золота* пісня”

(Хвил.), де назва *золотий*, сполучаючись з абстрактними поняттями, набуває емоційно-експресивного прирощення “приємний, лагідний, щасливий”. Оказіональним метафоричним уживанням є сполучення *золотого* кольору зі словами журба, сльози (“над ними схилив свої віги журливий дрік і плакав *золотими* сльозами” (Коц.)). Індивідуально-авторськими є сполуки “легенький, *золотий* сум”, “душа поета з *золотим* усміхом” (Коц.), які засвідчують психологічний смисл лексеми *золотий*.

Встановлено, що у прозовій мові стилістично активними і вагомими, крім кольорів спектра, є ахроматичні назви кольорів. Відзначено поширене вживання прикметника *сірий* з усталеним переносним значенням “нічим не примітний, невизначений, безлиций” у характеристиці персонажів (“Машиністки... журналістки — істки, *сірі* — може, красиві, може, погані”, “жінка-лікар і з звичайним *сірим* обличчям” (Хвил.)). Оновлення загальномовної змістової наповненості цієї лексеми помічено в новелах М.Хвильового, що мотивується його світобаченням і є рисою ідіостилю. Прозаїк, вводячи в метафоричні контексти прикметник *сірий*, позначає одноманітність, порожнечу сучасного життя, духовну і моральну ницість, що дивує автора і викликає у читачів протест проти одноманітного, “*сірого*” життя героїв (“Я забуваю *сіреньке* життя *сіреньких* болів і турбот і пізнаю інший солодкий світ”, “небо стояло в *сірій* сорочці будня” (Хвил.)).

Відзначено застосування прикметника *сірий* для передачі настрою, душевного стану персонажа чи підсилення його почуттів (“І *сіре* небо, і жалібна пісня, — усе сприяло такому настроєві” (Хвил.)). У прозовій мові широко представлений ряд індивідуально-авторських метафор з аналізованим означенням, наповнених психологічним смислом (“*сіра* тинь муки”, “*сірий* труп міста” (Коц.), “*сіроока* жура” (Хвил.)).

Помічено позитивну емоційну оцінність метафор, побудованих на сприйманні *білого* кольору, що мотивується традиційністю загальномовної змістової й емоційної наповненості прикметника *білий*. У художній мові

ця лексема найчастіше виступає у значенні “чистий, радісний, приємний, урочистий”. Ускладнення метафоричного образу спостерігаємо у словосполученні “білі руки” (“білі, неробучі руки”, “Ярина бачить уже свої білі, вищепені руки худими, чорними від праці, бачить красу свою змарнілу” (Коц.)), де помічено додаткове смислове нашарування соціального характеру на колірне значення. Аналогічно в контексті “Коло громадської канцелярії стояли дві купки. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймати і газди” (Стеф.) прикметник *білий* характеризує соціальний стан героїв. Епітети, вжиті в протиставленні, є засобом антитези: обдерта, чужа, апатична — чиста, біла, охоча, і свідчить про різні обставини їх життя.

У прозовій мові поширеним є метафоричне вживання лексеми *чорний*, яка виступає з усталеним переносним значенням “важкий, безпросвітний, безрадісний” (“Насувається чорноюхмарою час помсти, час розплати” (Хвил.), “То не очі, то така чорна рана в чолі, що живе і гниє” (Стеф.)).

Простежено семантичну багатоплановість прикметника *чорний* у новелах В.Стефаніка, в яких *чорний* набуває виразного символічного звучання, є уособленням горя, страждань, допомагає автору відтворити трагедії селян. Чорний є потужним засобом експресії (“чорні руки”, “чорні ноги”, “прив’язана чорним волоссям до чорної землі, як камінь”, “Промієш очі та й течешся на лан такий чорний, що сонце перед тобов меркне”).

Семантика прикметника *чорний* у його переносному значенні “який приносить велику біду, горе” розкривається в індивідуально-авторських метафорах “чорна жура, що голосила по вуглах хати” (Стеф.), “огонь з чорної хмари людської кривди” (Коц.), які сприяють емоційній наснаженості, яскравому змалюванню психологічно напружених моментів твору.

Простежено функціонування колірних епітетів у творах В.Стефаніка, М.Коцюбинського, М.Хвильового. Виявлено, що у прозовій мові епітет зі

значенням кольору як яскравий художньо-зображальний засіб широко застосовується, характеризується дієвістю й емоційною насиченістю і відзначається поліфункціональністю. Виділено 6 стилістичних функцій назв кольорів: описову, смислову, ситуаційну, емоційно-експресивну, оцінну, характеристичну.

Відзначено, що колірні епітети є яскравим словесно-зображальним засобом у відтворенні картин природи, у створенні влучних характеристик персонажів, тобто назви кольорів виконують *описову* функцію, оскільки мають здатність робити опис реалій зримим, цілісним, яскравим.

Крім вказівки на колір, назви кольорів здатні давати додаткову інформацію про предмет, свідчити про обставини, умови, спосіб життя персонажів, про деякі індивідуальні особливості, риси героїв (означення *жовтий* у словосполученні “*жовтий* колір обличчя” інформує про хворобливий стан людини, а “*рожевий* колір обличчя” — ознака здоров’я), тобто назви кольорів виконують *смислову* роль.

Помічено, що назви кольорів, сполучаючись із конкретними іменниками — назвами предметів побуту, деталей інтер’єру тощо, виконують *ситуаційну* функцію, тобто вони мають властивість характеризувати предмет за його використанням у певних ситуаціях або вказувати на обставини, за яких відбувається подія. У контексті “Найстарший стіжок був *чорний*, той під ним *сивий*, менший від цього *сивавий*, тогідний *білий*, а цьогорічний *жовтий*, як віск” (Стеф.) ужиті колірні лексеми, позначаючи колір стіжків, вказують на їх вік.

У сполученні з контекстом колірні епітети набувають емоційно-експресивного звучання, вони пов’язані із загальним настроєм твору, відповідають йому і здатні його виражати. Письменники добирають такі колірні епітети, які могли б створити необхідне тло для зображуваного, сприяти правильному сприйманню описуваного, викликати певні емоції у читача, тобто колірні епітети виконують *емоційно-експресивну* функцію.

В загальнонародному мовленні прикметники з колірною семантикою не містять емоційної оцінки, а набувають її під впливом контексту. Такими елементами, які зумовлюють емоційно-експресивне забарвлення кольоропозначень, у прозовій мові виступають компоненти складних слів-епітетів (*брудно-сірий, мертво-зелений, зловісно-чорний* і, навпаки, *ніжно-рожевий, легко-синій*), наявність поряд іншого оцінного прикметника (*"страшні, чорні, жажливі очі"* (Коц.) та ін.

Виявлено, що з допомогою епітетів на позначення кольору автор може виражати власне ставлення до персонажів чи давати їх оцінку іншими героями. Найчастіше оцінну роль виконують епітети зі сталим емоційно-експресивним забарвленням: авторська оцінка ніби нашаровується на загальновоживане зневажливе (*"очі сиві, злинялі, як два замерзлі озерця"* (Коц.), або, навпаки, позитивне значення епітета в контексті, симпатію автора до героїв (*"Я гладив її милу голову (матері — І.Б.) з нальотом сріблястої сивини"* (Хвил.), *"він (Доря — І.Б.) теплий, золотистий"* (Коц.)).

Помічено *характеристичну* функцію епітетів, їх здатність вказувати на суттєві риси характеру, освіченість, рівень культури персонажів, передавати їх настрій. Поширеними у прозовій мові є сполуки *"темний народ"*, *"темний мужик"*, епітет *темний* вказує на зовсім некольорові якості, інформує про рівень культури, освіченості людей, виступаючи у значенні *"неосвічений, нерозумний"*.

У роботі простежено функціонування назв кольорів як компонентів порівняльних конструкцій. Виявлено здатність порівнянь, що пояснюють колірну ознаку реалій, виступати важливим допоміжним засобом характеристики зображуваного. У прозовій мові чітко простежується їх властивість передавати цілісні, об'ємні кольорові картини в контексті, в якому поєднується пряме і переносне значення назв кольорів (*"Осінь горіла на сонці, як сильна рудоволоса жінка в блакитній шовковій*

сукні" (Коц.), виступати засобом точного і майже відчутно сприйманого опису емоцій людини ("Сама плачу, а сама почуваю, що мені в грудях так легко, як, буває в синьому небі летять біленькі хмарки" (Хвил.)).

У прозовій мові *колір* може набувати властивості ставати ознакою індивідуального стилю письменника. У результаті дослідження помічено, що у кожного автора є свої улюблені кольори, які відображають його світогляд та естетичні позиції, його психологію, символізують певною мірою відповідну епоху, ментальність. Кольористика — потужний засіб характеристики персонажів, їх фізичного та душевного стану, який часто співзвучний із станом природи, що створює широку гаму індивідуально-авторських уживань назв кольорів. Стефаниківське чорнобіле сприймання світу відображається й на виборі фарб. Для В. Стефаніка концептуальним є *чорний* колір, часто в поєднанні з *червоним* або у протиставленні з *білим*. М. Коцюбинський, якого називають "сонцепоклонником", тяжіє до оптимістичних кольорів, зокрема, до *білого*, *блакитного*, *золотого* та ін., тобто кольорів світлої гами, які часто у контекстах творів набувають різноманітних додаткових прирощень, створюючи об'ємні метафоричні кольорообрази. На фоні цих традиційних кольорів свіжо і незвично сприймається широка гама кольористики М. Хвильового (*червільковий*, *рожевий*, *бузковий*, *лимонно-зелений*, *колір хакі*, *синій*, *голубий*, *блакитний* та ін.). Це кольори шалу революції, сподівань (і певною мірою тривоги, розчарувань ("*синя* тривожна радість" та ін.)).

У **висновках** до роботи підведено підсумки дослідження лексико-семантичної та структурно-граматичної природи назв кольорів у сучасній українській мові та узагальнено їх стилістичні функції у мові малої прози. Зазначено активне вживання назв кольорів і їх великі естетичні можливості у прозовій мові. Відзначено багатоплановість значеннєвого змісту колірних лексем, що зумовлена конкретним смыслом контексту і творчою

індивідуальністю письменника.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. "Передо мною стояв світ, новий і чорний..." (колеристика у мові В.Стефаніка) // Культура слова. - 1996. - Вип. 48-49. -С.50-54.

2. Колір і деякі мовні засоби його передачі (на матеріалі малої прози М.Коцюбинського) // Актуальні проблеми словотвору української мови. Матеріали наукових читань, присвячених пам'яті професора І.Ковалика.- Тернопіль, 1993. - С.140-142.

3. Кольороназви в системі лінгвістичного аналізу твору // Нові підходи до філології у вищій школі. Матеріали Третьої всеукраїнської наукової конференції 16-21 вересня 1996 року. -Мелітополь, 1996. -С. 13-14.

4. Роль кольору в розкритті ідеї твору // Мовна освіта в контексті завдань середньої і вищої школи. Матеріали науково-практичної конференції. - Тернопіль, 1995. -С. 110-111.

5. Колірна деталізація в художньому мовленні // Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів. Тези доповідей та повідомлень міжвузівської науково-теоретичної конференції 15-16 травня 1996 року. -Харків, 1996. - С.77-78.

6. Кольористичний епітет в оповіданнях М.Хвильового // Тези доповідей звітної наукової конференції викладачів та студентів філологічного факультету Тернопільського педагогічного інституту. - Тернопіль, 1992. -С. 32-33.

Бабий І.М. Семантика, структура и стилистические функции названий цветов в современном украинском языке (на материале малой прозы В.Стефаніка, М.Коцюбинського, М.Хвильового).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических

наук по спеціальності 10.02.01 — український язык, Інститут українського языка НАН України, Київ, 1997. На правах рукописи.

В дисертації всесторонне досліджується лексика на означення цвета в сучасному українському языкі. Розглянуті лексико-семантичні, структурно-грамматичні і тропічні особливості функціонування названь цветів в языкі художественної прози, обобщені їх стилістичні функції. Проаналізовано функціонування цветообозначень в індивідуальному стилі В.Стефаніка, М.Кочубинського, М.Хвильєвого.

Babey I.M. Semantics, structure and the stylistic functions of the names of colours in the Modern Ukrainian Language (on the materials of V. Stefanik, M.Kochubinskiy, M. Hviloviy small prose).

Thesis for the degree of candidate of sciences (philology) in speciality 10.02.01 — the Ukrainian language. The Institute of the Ukainian language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997. Submitted as a manuscript.

In the thesis the lexical block of the names of colours in the Modern Ukrainian language is widely analysed. Lexical-semantic, structural-grammatical and tropeic peculiarities of the names of colours functioning in the language of the artistic prose are described, their stylistic functions are generalized. The function of the names of colours in the personal style of V. Stefanik, M. Kochubinskiy, M. Hviloviy is analysed.

Ключові слова: назви кольорів, кольороназви, колірні лексеми, колірний епітет, колірна метафора, індивідуально-авторське кольоропозначення.

Підписано до друку 05.02.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 27.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-41-23, 227-12-75, 227-37-86

2269.30

AB 36.927
AB 36.927